

3050

۵۰۰

۱
۲۲۴

اصول

www.Ketab.ir

سرشناسه	:	صالح، سیدمحمدحسن، ۱۳۶۴
عنوان و نام پدیدآور	:	ولایت تکوینی اهل بیت <small>علیهم السلام</small> از دیدگاه قرآنی / روایات / سیدمحمدحسن صالح
مشخصات نشر	:	قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی <small>علیه السلام</small> ، ۱۳۹۶
مشخصات ظاهری	:	۳۳۴ ص.
فروست	:	مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی <small>علیه السلام</small> ؛ ۱۳۷۸. کلام و عقاید، ۱۰۹.
شابک	:	۹۷۸-۶۰۰-۴۴۴-۱۴۵-۲
وضعیت فهرست‌نویسی	:	فیبا.
یادداشت	:	کتابنامه.
موضوع	:	ولایت تکوینی.
موضوع	:	*Guardianship of genesis
موضوع	:	چهارده معصوم -- کرامت‌ها.
موضوع	:	*Fourteen Innocents of Shiite -- Karamatha
موضوع	:	چهارده معصوم در قرآن.
موضوع	:	*Fourteen Innocents of Shiite in the Qur'an
موضوع	:	چهارده معصوم - احادیث.
موضوع	:	*Fourteen Innocents of Shiite -- Hadiths
شناسه افزوده	:	مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی <small>علیه السلام</small>
رده‌بندی کنگره	:	ص ۸ و ۸/۸/۲۲۳ BP
رده‌بندی دیویی	:	۴۵/۲۹۷
شماره کتاب‌شناسی ملی	:	۵۱۱۱۹۰

ولایت تکوینی اهل بیت علیهم السلام

از دیدگاه قرآن و روایات

سید محمد حسن صالح

انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام قدس سره خمینی

۱۳۹۷

شماره ۱۳۷۸
سلسله موضوعی کلام و عقاید-۱۰۹
۱۳۹۶-۱۰۹

ولایت تکوینی اهل بیت علیهم السلام از دیدگاه قرآن و روایات

● مؤلف: سیدمحمدحسن صالح

● ناشر: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام

● چاپ: پاپيروس

● نوبت و تاریخ چاپ: اول، بهار ۱۳۹۷

● شمارگان: ۳۰۰

● قیمت: ۲۵۰۰۰ تومان

● دفتر مرکزی: قم، خیابان شهداء کوی ممتاز، پلاک ۳۸

● تلفن و شماره: ۰۲۵-۳۷۷۴۲۳۲۶

● شعبه تهران: خیابان انقلاب، بین خیابان ۱۲ فروردین و شهید منیری جاوید، ساختمان شماره ۳۱۰، طبقه سوم، واحد ۱۱۲

● تلفن و شماره: ۰۲۱-۶۶۴۶۶۱۲۱

● شعبه مؤسسه امام خمینی (ره): قم، بلوار امین، بلوار جمهوری اسلامی، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)

● تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۱۳۶۲۹

فهرست مطالب

۱۳	..... نامه معاون پژوهش
۱۶	..... مقدمه
فصل اول: کلیات	
۲۱	..... ۱. مفهوم شایسته
۲۱	..... ۱-۱. وساطت
۲۲	..... ۱-۱-۱. وساطت اعلیٰ
۲۵	..... وساطت فاعلی عام و خاص
۲۵	..... ۱-۲. وساطت غایی
۲۶	..... ۱-۲. اهل بیت <small>علیهم السلام</small>
۲۷	..... ۱-۳. تکوین
۲۷	..... ۲. جایگاه‌شناسی بحث وساطت فاعلی
۲۷	..... ۲-۱. وساطت فاعلی در مباحث کلامی
۲۷	..... ۲-۱-۱. فلسفه امامت
۲۸	..... ۲-۱-۲. شئون امامت
۲۹	..... ۲-۱-۳. بحث معجزه و فاعل آن
۲۹	..... ۲-۱-۴. بحث توسل
۲۹	..... ۲-۱-۵. توحید افعالی
۲۹	..... ۲-۱-۶. غلو

۲-۲. وساطت فاعلی در علوم غیر از کلام ۳۰

۲-۲-۱. در تفسیر ۳۰

۲-۲-۲. در حدیث ۳۰

۲-۲-۳. در فقه ۳۲

۲-۲-۴. در فلسفه و عرفان ۳۲

ضرورت بحث ۳۳

۴. روش بحث ۳۵

حجرات حیار و استدلال در علوم فراقهقی ۳۶

فصل دوم: قلمروهای نظری بحث وساطت فاعلی

۱. ولایت ۴۴

۱-۱. تقسیمات ولایت ۴۵

۱-۱-۱. ولایت شرعی ۴۶

۱-۱-۲. ولایت تشریحی ۴۷

۱-۱-۳. ولایت تکوینی ۴۸

الف) مراتب ولایت تکوینی ۵۰

ب) تقریرات مختلف از ولایت تکوینی ۵۲

ج) وساطت فاعلی و ولایت تکوینی ۵۴

۱-۲. اقوال در مورد وساطت فاعلی ۵۴

۱-۲-۱. دیدگاه نخست: انکار هرگونه وساطت فاعلی ۵۵

الف) منکرین ضرورت علی و معلولی ۵۵

ب) مثبتین ضرورت علی و معلولی ۵۵

۱-۲-۲. دیدگاه دوم: تصرف فاعلی محدود (تفویض فی الجملة) ۵۹

۱-۲-۳. دیدگاه سوم: وساطت فاعلی فراگیر امام (ولایت بر تکوین) ۶۲

۷۴	۲. توحید افعالی
۷۵	۲-۱. بررسی فلسفی
۷۵	۲-۱-۱. علیت طولی
۷۷	۲-۱-۲. علیت اعدادی
۷۸	۲-۱-۳. علیت به معنای تجلی و مظهریت
۸۰	۲-۲. بررسی کلامی
۸۲	۲-۱-۱. علی افعال
۸۳	۲-۱-۲. نظریه متولدات
۸۴	۲-۳. فلسفه فاعلی اهل بیت <small>علیهم السلام</small> با توجه به بررسی کلامی و فلسفی
۸۶	۳. غلو
۸۸	۳-۱. انواع غلو
۹۰	۳-۲. ارتباط غلو با وساطت اعلی
۹۴	۴. تفویض
۹۶	۴-۱. تقسیمات تفویض
۹۶	۴-۱-۱. تفویض در حوزه غیر تکوین
۹۶	الف) تفویض تشریع و قانون‌مداری (اباحه‌گری)
۹۷	ب) تفویض تشریع و قانون‌گذاری به عقل
۹۷	ج) تفویض تشریع و قانون‌گذاری به انسان‌های خاص
۹۷	۴-۱-۲. تفویض در حوزه تکوین
۹۷	الف) تفویض معتزلی
۹۸	ب) تفویض شیعی
۹۹	۴-۲. رابطه «تفویض امور به امامان <small>علیهم السلام</small> » و «تفویض در برابر جبر»
۱۰۲	۴-۳. ارتباط بحث تفویض با وساطت فاعلی اهل بیت <small>علیهم السلام</small>
۱۰۳	۴-۴. ذومراتب بودن مفهوم تفویض

۵. فاعل خرق عادت ..... ۱۰۹.
- ۵-۱. معجزه به معنای فعل الهی ..... ۱۱۱.
- بررسی جایگاه وساطت فاعلی در این قول ..... ۱۱۳.
- ۵-۲. معجزه به معنای فعل النبی ..... ۱۱۴.
- بررسی جایگاه وساطت فاعلی در این قول ..... ۱۱۶.
۱۱۷. ....
۷. نتیجه گیری فصل ..... ۱۱۹.

فصل سوم: وساطت فاعلی اهل بیت علیهم السلام در قرآن کریم

۱. مقدمه ..... ۱۳۳.
۲. رویکردهای فرسی در بحث وساطت فاعلی ..... ۱۳۳.
- ۲-۱. رویکرد تأکید فاعل مخلوق در عین انتساب به خداوند ..... ۱۳۳.
- ۲-۱-۱. تصریح به فاعلیت مخلوقات در طعن اعلیت خداوند ..... ۱۲۴.
- ۲-۱-۲. استفاده از صیغه افضلیت ..... ۱۲۴.
- ۲-۱-۳. استفاده از ضمیر جمع در برخی افعال و فایندها ..... ۱۲۵.
- ۲-۲. رویکرد اشتراک افراد و گروهها در صفات و افعال الهی ..... ۱۲۸.
۳. مصادیق وساطت فاعلی در قرآن ..... ۱۳۲.
- ۳-۱. وساطت در تدبیر عالم ..... ۱۳۲.
- ۳-۲. وساطت در فعل خرق عادت ..... ۱۳۶.
- ۳-۲-۱. جن ..... ۱۳۶.
- ۳-۲-۲. شخص بهره مند از علم کتاب ..... ۱۳۸.
- ۳-۲-۳. حضرت ابراهیم علیه السلام ..... ۱۱۹.
- ۳-۲-۴. حضرت سلیمان علیه السلام ..... ۱۴۰.
- ۳-۲-۵. حضرت موسی علیه السلام ..... ۱۴۲.

۱۴۴	۳-۲-۶. حضرت عیسی <small>علیه السلام</small> .....
۱۴۸	۴. خلافت الهی از دیدگاه قرآن و ارتباط آن با وساطت فاعلی در امور تکوینی .....
۱۴۹	۴-۱. تبیین معنای لغوی خلافت .....
۱۵۰	۴-۲. تبیین خلیفه‌الله بودن انسان در قرآن کریم .....
۱۵۳	۴-۳. معیار خلافت .....
۱۵۴	۴-۴. قلمرو خلافت خلیفه خدا و جایگاه ولایت تکوینی در آن .....
۱۵۷	۵. روایات مربوط به وساطت فاعلی اهل بیت <small>علیهم السلام</small> در قرآن کریم .....
۱۵۷	۵-۱. آیه شق القمر .....
۱۵۹	۵-۲. آیه علم الکتاب .....
۱۶۰	۵-۱-۲. آیه مل بیت الله <small>علیهم السلام</small> مصداق عالم به «الکتاب» هستند .....
۱۶۱	۵-۲-۲. ارتباط علم الانبیا بر قدرت بر تصرف تکوینی .....
۱۶۹	۵-۳. آیه اغنای خدا .....
۱۷۴	۵-۴. آیه ایتای خدا و رسول .....
۱۷۵	۵-۵. آیه اشهاد بر خلق .....
۱۷۶	۵-۵-۱. دلالت شاهد بودن بر خلق بر ولایت و قدرت بر تکوین .....
۱۷۶	۵-۵-۲. امکان وجود شاهدین بر خلق .....
۱۸۰	۵-۶. آیه ولایت .....
۱۸۹	۵-۷. آیه والله المثل الاعلی .....
۱۹۴	۵-۸. آیه وكذلک او حینا الیک روحا من امرنا .....
۲۰۱	۵-۹. آیه آیه ملک عظیم .....
۲۰۹	۶. نتیجه گیری فصل .....

فصل چهارم: وساطت فاعلی اهل بیت علیهم السلام در روایات

۲۱۳	۱. روایات مربوط به رد تفویض .....
۲۱۷	۲. بررسی دلالت اوصاف خاص امامت بر وساطت فاعلی .....

۱۰ کتاب ولایت تکوینی اهل بیت علیهم السلام از دیدگاه قرآن و روایات

- ۲۱۷ ..... ۲-۱. حجت الله
- ۲۲۲ ..... ۲-۲. خلیفه الله
- ۲۲۶ ..... ۲-۳. امان لاهل الارض
- ۲۳۱ ..... ۲-۴. خزان الله
- ۲۳۷ ..... ۲-۵. ولی الله
- ۲۳۸ ..... ۲-۶. حرامان اهل بیت علیهم السلام و وساطت فاعلی
- ۲۴۱ ..... ۴. احادیث خاص و وساطت فاعلی اهل بیت علیهم السلام
- ۲۴۱ ..... ۱-۱. سینه البیاء
- ۲۴۷ ..... ۴-۲. خنططنجیه
- ۲۴۸ ..... ۴-۳. حدیث سمیت
- ۲۵۴ ..... ۴-۴. حدیث نورانی
- ۲۵۷ ..... ۴-۵. حدیث صنائع ربنا
- ۲۶۱ ..... ۴-۶. زیارت جامعه کبیره
- ۲۶۹ ..... ۴-۷. احادیث دیگر
- ۲۷۷ ..... ۵. نتیجه گیری فصل
- ۲۷۹ ..... نتیجه گیری نهایی
- ۲۸۱ ..... فهرست منابع
- ۲۹۹ ..... نمایه ها

تقديم

تقدم به پیشگاه باعظم عصمت الله الكبرى، محور كريمه «إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ»، پرده نشين «فِي بُيُوتِ أَذْنِ اللَّهِ»، كوثر الهی در «إِنَّمَا أُعْطِيَكَ الْحُرُورَ بِرَأْسِ حُرَّاتِ سَوَارِ مَقَامِ» «فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى»، كفو و همای جدار «إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ»، امام و حجت خدا بر حجج الهی و اسوه حضرت بقیة الله الاعظم عليه السلام، صديقه شهیده، راضیه مرضیه، حورای انسیه، حضرت زهرا عليها السلام.

www.Ketab.ir

مقدمه مدیریت پژوهش

حقیقت اصیل‌ترین جایزه‌ترین و زیباترین راز هستی و نیاز آدمی است که سلسله مؤمنان و عالمان صادق - به جان‌ها که در راه آن نباخته، و جاهلان و باطل‌پرستان چه توطئه‌ها و ترفندها که برای مسو و مسخ آن نباخته‌اند. چه تلخ‌واقعی است مظلومیت حقیقت، و چه شیرین حقیقتی است که در مصاف همیشگی حق و باطل، حق سربلند و سرفراز است و باطل از بس رفتنی و نگونسار. این والا و بالانشینی حقیقت، گذشته از سرشت حق، وام‌دار کوشش‌های خالصانه و پایان‌ناپذیر حقیقت‌جویانی است که در عرصه نظر و عمل کمر محکم بسته و از دام و دانه دنیا رسته‌اند، و در این میان نقش و تأثیر ادیان و پیامبران الهی و به‌ویژه اسلام و پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و جانشینان برحق و گرامی او علیه السلام، برجسته‌ترین است.

دانشمندان نام‌آور شیعه رسالت خطیر و بی‌نظیر خویش را بهره‌گیری از عقل و نقل و غوص در دریای معارف قرآن و برگرفتن گوهر ناب حقیقت از سیره آن پیشوایان و عرضه آن به عالم بشری و دفاع جانانه در برابر هجوم ظلمت پرستان حقیقت‌گریز دانسته و در این راه دیده‌ها سوده و جان‌ها فرسوده‌اند. اکنون در عصر بحران معنویت که دشمنان حقیقت و آدمیت هر لحظه با تولید و انتشار

فزون از شمار آثار نوشتاری و دیداری و به‌کارگیری انواع ابزارهای پیشرفته سخت‌افزاری و نرم‌افزاری در عرصه‌های گوناگون برای سیطره بر جهان می‌کوشند، رسالت حقیقت‌خواهان و اندیشمندان حوزوی و دانشگاهی، به‌ویژه عالمان دین، بس عظیم‌تر و سخت دشوارتر است.

در جهان تشیع، پژوهشگران حوزوی در علوم فلسفی و کلامی، تفسیری و حاشی، فقهی و اصولی و نظایر آن کارنامه درخشانی دارند، و تأملات ایشان بر تارک پیش‌شاهان اسلامی می‌درخشد. در زمینه علوم طبیعی و تجربی و فناوری‌های جدید نیز پژوهشگران ما تلاش‌هایی چشمگیر کرده، گام‌هایی نویدبخش برداشته و به جایگاه درخشان در خورشید جهان نزدیک شده‌اند، و می‌کوشند تا با فعالیت‌های روزافزونشان مقام ساینده خویش را در صحنه علمی بین‌المللی بازیابند. ولی در قلمرو پژوهش‌های علوم طبیعی و انسانی تلاش‌های دانشمندان این مرزوبوم آن‌گونه که شایسته نظام اسلامی است، انجام نشده و آنان گاه به ترجمه و اقتباس نظریات دیگران بسنده کرده‌اند. در این زمینه کمتر می‌توان ردیای ابتکارات و به‌ویژه خلاقیت‌های برخاسته از مبانی اسلامی را یافت، و تا رسیدن به منزلت مطلوب راهی طولانی و پرچالش درپیش است. از این‌رو، افزون بر اصلاح باطن، استخراج، تفسیر و تبیین آموزه‌های دینی و سازمان‌دهی معارف اسلامی، کاوش در مسائل علوم انسانی و اجتماعی از دیدگاه اسلامی و تبیین آنها از مهم‌ترین اهداف و اولویت‌های مؤسسات علمی به‌ویژه مراکز پژوهشی حوزه‌های علمیه است.

مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام در پرتو تأییدات رهبر کبیر انقلاب اسلامی و حمایت‌های بی‌دریغ خلف صالح وی، حضرت آیت‌الله خامنه‌ای «ما ظله العالی» از آغاز تأسیس براساس سیاست‌ها و اهداف ترسیم‌شده از سوی حضرت آیت‌الله محمدتقی مصباح یزدی «دامت برکاته» به امر پژوهش‌های علمی و دینی اهتمام داشته و در مسیر برآوردن نیازهای فکری و دینی جامعه، به

پژوهش‌های بنیادی، راهبردی و کاربردی پرداخته است. معاونت پژوهش مؤسسه برای تحقق این مهم، افزون بر برنامه‌ریزی و هدایت دانش‌پژوهان و پژوهشگران، در زمینه نشر آثار محققان نیز کوشیده و بحمدالله تاکنون آثار ارزنده‌ای را در حد توان خود به جامعه اسلامی تقدیم کرده است.

کتاب پیش روی، پژوهشی است در قلمرو ولایت تکوینی اهل بیت علیهم‌السلام که با تلاش پژوهشگر ارجمند حجت‌الاسلام آقای سیدمحمدحسن صالح نگارش یافته است. هدف اصلی نویسنده ارائه یک نظریه واضح و مستند درباره ماهیت ولایت تکوین و سمر و آن است.

معاونت پژوهش و مؤلف محترم و حجج اسلام والمسلمین آقایان دکتر محمدحسین فاریاب و سعیدعلی هاشمی و سیداحمد حسینی که با مطالعه و ارائه نظرهای سودمندشان، بر اتقان و غنای اثر افزوده‌اند، صمیمانه سپاسگزاری می‌کند و توفیق روزافزون ایشان را خداوند منان خواستار است.

معاونت پژوهش

موسسه آموزش و پژوهشی امام خمینی رحمته‌الله

مقدمه

یکی از مهم‌ترین مباحث مربوط به امامت، ولایت امام و تبیین ابعاد و اقسام آن است. از دیدگاه متکلمان و الهی‌دانان امامیه، اهل‌بیت علیهم السلام دارای شأن ولایت‌اند. با توجه به اینکه ولایت، خود به دو قسم تشریعی و تکوینی تقسیم می‌شود، مصادق‌یابی این دو نوع در مورد اهل‌بیت علیهم السلام همواره مد نظر اندیشمندان شیعه بوده است. در ولیر گام، بزرگان شیعه نقش اهل‌بیت علیهم السلام از دیدگاه تشریعی را مورد ملاحظه قرار داده‌اند. بدین معنا که آنان در سیر قانون‌رسانی و احیاناً قانونگذاری مبتنی بر رضایت الهی و باورداشت توحید، نقش فعال و البته انحصاری دارند. باین حال می‌توان بر این باور بود که نقش اساسی و مهم اهل‌بیت علیهم السلام در تشریح، با جایگاه وجودی آنان در عالم هستی بی‌ارتباط نیست؛ چه اینکه وجود برخی خصوصیات وجودی، آنان را لایق فضایل تشریعی نموده است. از این رو اگر ولایتی در قانونگذاری و بانومداری برای این خاندان لحاظ می‌شود، گزافه نیست که بیش از پرداختن به جنبه معرفت‌شناسانه مقدمات هستی‌شناسانه آن واکاوی شود. این توجه و دقت نظر، مقدمه شماره به قسّم دوم از ولایت است که در آن، نقش اهل‌بیت علیهم السلام در عرصه تکوین بررسی می‌شود.

اگرچه در بحث ولایت تشریعی اهل‌بیت (در مورد غیر پیامبران) اختلافاتی در میان متکلمان به چشم می‌خورد، در مورد اصل ولایت تکوینی (و در همه صورت فی‌الجمله) اختلافی وجود ندارد؛ زیرا در کنار ذکر پاره‌ای از معجزات و کرامات اهل‌بیت که به صورت متواتر در کتب روایی، کلامی و تاریخی ذکر شده است، این مهم، هرچند به‌گونه‌ای مختصر و گذرا، اشاراتی شده است. دخالت اهل‌بیت در امور تکوینی را می‌توان از دو منظر غایی و فاعلی واکاوی کرد. منظور از نگاه غایی به ولایت تکوینی این است که اهل‌بیت علیهم السلام غرض اصلی از خلقت عالم و دستگاه

درازدامنه هستی‌اند، و اگر سامان و نظمی در عالم مشاهده می‌شود به برکت وجود این غایت است. اما نگاه دوم، فراتر، از غایت دانستن اهل‌بیت علیهم‌السلام برای عالم، معتقد است که این ذوات مقدسه نقش ایجاد‌ی هم در عالم دارند. به دیگر سخن اهل‌بیت علیهم‌السلام علاوه بر اینکه مقصود خلقت و بهانه زیستن عالمیان‌اند، خود از سرگزاران هستی نیز به شمار می‌روند و در اصطلاح، وساطت فاعلی دارند.

کسانی که معتقدند اهل‌بیت علیهم‌السلام در جهان هستی دارای ولایت تکوینی و فاعلی حقیقی هستند، همگی درباره قلمرو این دخالت و وساطت هم‌نظر و یک‌صدا نیستند. بعضی از علمای شیعه با استناد به آیات و روایات خاصی معتقدند کل ماری هستی به دست اهل‌بیت علیهم‌السلام است؛ به گونه‌ای که، به اذن خداوند، مقدرات حیات و ممات و حتی رزق عالمیان توسط آنان در جریان است. در مقابل، بیشتر علما معتقدند که هرچند در جهان هستی، کرامات و خوارق عاداتی از اهل‌بیت علیهم‌السلام سر می‌زند، این فاعلیت صرفاً فی‌الجمله و حداقلی است و این‌طور نیست که تمامی امور این عالم توسط آنان انجام شود. به عقیده این دسته از علما اگرچه ولایت بر سبب ولایت عقلی محال نیست، چنین مقامی از آیات و روایات برای اهل‌بیت علیهم‌السلام اثبات نشده است.

در این نوشتار برآنیم که بررسی کنیم آیا اهل‌بیت علیهم‌السلام در عالم هستی دخالتی می‌کنند یا نه؟ آیا می‌توان دست‌کم برخی از تغییرات عالم، مثلاً کراماتی را به آنان نسبت داد؟ همچنین آیا دخالت اهل‌بیت علیهم‌السلام در امور تکوینی و وساطت فاعلی آنان در هستی به صورت حداقلی و تنها در مواردی خاص است یا اینکه کل ماری هستی، از جمله میراندن و رزق دادن تک‌تک موجودات، توسط اهل‌بیت علیهم‌السلام انجام می‌شود؟ به دیگر سخن وساطت فاعلی آنان فی‌الجمله است و یا بالجمله؟

این پرسش‌ها را از دو نگاه مبانی عقلی و نقلی می‌توان بررسی کرد و به آنها پاسخ داد. در این کتاب به بحث مزبور از منظر آیات و روایات پرداخته شده

است. در عین حال سعی شده به مبانی نظری و عقلانی آن نیز در حد نیاز و ضرورت اشاره شود.

در پایان، به رسم ادب و وظیفه‌شناسی از تک‌تک استادانی که در طول دوران تحصیل در حوزه و دانشگاه از محضرشان بهره برده‌ام قدردانی و تشکر می‌کنم؛ به‌ویژه از حجج اسلام دکتر محمد جعفری، دکتر علیرضا کرمانی و دکتر محمدحسین ریاب، که این اثر مرهون راهنمایی‌های دلسوزانه آنان است، سپاسگزارم. همچنین صبر و حوصله همسر و نور چشمانم سیدامیرحسین و سیدامیرعلی را که رفت و حق خویش را فدای ترویج مکتب اهل بیت علیهم السلام کردند، ارج می‌نهم و بهترین را که همانا سربازی حجت خدا امام زمان علیه السلام و شهادت در رکاب اوست، برایشان ارزو دارم.

سیدمحمدحسن صالح

پناهگاه آل محمد علیهم السلام، شهر قم